

MEHDÎ DÜŞÜNCEİNİN İTİKADİLEŞMESİ ÜZERİNE

Cemil HAKYEMEZ *

Abstract

The Formative Process of Mahdi Belief

In this article my essential aim is to bring up the formation process of “mahdî” belief. The Mahdî expectation is a hope element which keep salvation ideals of oppressed heags alive. Some negativeness which ocured among the Muslims caused these kinds of claims to become a current issue in the Islamic world. However until the later of A. H. III. Century, it is seen that this thought was seperated out among the all Muslim communities. Yet, who charge the issue into a belief principle were Shi’ites. Imamiyye Shi’ite claimed that twelfth imam they put forward he went into occultation is Mahdî to turn near doomsday and then took over this as belief.

Keywords: Mahdi, occultation, Shi’ite, Imamiyye.

Giriş

Kurtarıcı Mehdî beklentisi, İslâmî gelenekte önemli bir yere sahiptir. Gerçekte İslâm dinine ait bir inanç olmayan böyle bir düşüncenin oluşumunda, birtakım sosyo-kültürel etmenlerin yanında, özellikle Emevîler’in kuruluşundan itibaren yaşanan bazı siyasî gelişmelerin de bir hayli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü halife Hz. Ali’nin öldürülmesinden sonra Muaviye tarafından idareye el konması, ardından da saltanat sistemine geçilmesi, başta Ali’nin soyu olmak üzere Haşimîler’in uzun süre muhalif kalmalarına sebep olmuştu. Alioğulları ve Abbasoğullarının başını çektiği Haşimî gruplar, hep birlikte mücadele ederek sonunda Ümeyye iktidarına son vermişlerdi. Ancak bu defa, onların en önemli kolu olan Alioğulları tekrar dışlanmış, hilâfet isteklerinden dolayı amca çocukları Abbasîler tarafından sürekli baskı görmüşlerdi.

İlk olarak Emevîler ve ardından da Abbasîler’in baskısından bunalan bir kısım Alioğlu taraftarı Müslüman kitleler, yoğun uğraş göstermelerine

---

* Ar. Gör., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: chyemez@yahoo.com

rağmen amaçlarına bir türlü ulaşamamışlardı. Sonunda, bir çıkış yolu olarak, Hz. Peygamber neslinden gelen saygın kimseleri kurtarıcı Mehdî olarak beklemeye başlayarak bu şekilde teselli bulmuşlardı. Başlangıçta sadece sosyal ve psikolojik bir durumun yansıması olarak gündeme geldiği anlaşılan bu beklentiler zamanla itikadî bir boyut kazanmış ve usûlü'd-din konularından biri haline gelmiştir.

Bu makaledeki esas amacımız, Mehdî beklentilerinin itikadîleşme sürecini ortaya koymaktır. Bundan dolayı, ilk olarak, Mehdî kavramının etimolojik boyutu ile İslamiyet öncesi diğer dinlerdeki kurtarıcı ve Mehdî anlayışlarının bu düşüncenin gelişiminde meydana getirdikleri etkilere kısaca değinilecektir. Ardından Müslümanlar arasında Hicrî ikinci asrın başlarında gündeme gelmeye başlayan bir takım iddialar ve bunların zamanla toplumda benimsenmesiyle birlikte, mehdîliğin hicrî üçüncü asrın sonlarında teşekkül etmeye başlayan İmamiyye Şiası'nda bir inanç esası haline gelmesi konusu ele alınmaya çalışılacaktır.

Mehdîlik fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte pek çok iddianın da gündeme gelmiş olduğu bilinmektedir. Ancak çalışmamızın sınırları açısından tarihsel süreçte meydana gelen bu olayların her birine değinmemiz mümkün değildir. Bu düşüncenin oluşum sürecinde etkili olan ve aynı zamanda daha sonraki gelişmelerde esas olabilecek birkaç olay üzerinde durmamız daha uygun olacaktır. Bundan dolayı mehdîlik fikriyle ilgili kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra, müslümanlar arasında ilk mehdîlik iddiaları üzerinde durup sonra da itikadî boyutunun ortaya konulmasıyla çalışmamızı sınırlandırmaya çalışacağız.

1. Mehdî Kavramı

Mehdî, Arapça هدى kökünden ism-i mef'ul sigasında "hidayete ve doğru yola erdirilmiş" anlamında kullanılan bir kelimedir. Terim olarak, "Allah'ın doğru yola erdirdiği kişi" anlamına gelmektedir.¹ Bu kavram, İslâm öncesi Araplar arasında da kullanılmış olup, bununla "iyiye ve hayra götüren kişiler" kastedilmiştir. İslâmiyetin gelmesinden itibaren ise, dinî bir hüviyet kazanarak "imana götüren" şeklinde yorumlanmıştır.² Mehdî kavramının bu tarz ilk kullanımı Süleyman b. Surâd tarafından yapılmıştır. Süleyman b.

1 Ebu Fudayl Cemaleddin b. Manzur b. Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, c. XV, ss. 353-354.

2 Sa'd Muhammed Hasan, *el-Mehdîyyetü fi'l-İslâm munzû akdemi'l-usûr Hatte'l-Yevm*, Mısır 1953, s. 45; Ahmed Yöner, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, ss. 13-14.

Surâd, Hz. Hüseyin'in ölümünün ardından ondan Mehdî olarak bahsetmiştir.³ Hüseyin hakkında sadece bir saygı belirtisi olarak kullanıldığı anlaşılan bu unvan,⁴ benzer şekilde Hasan b. Sabit (ö.54/674)'in bir şiirinde Hz. Peygamber için de kullanılmıştır.⁵

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru İslâm toplumu içerisinde yaşanmaya başlayan birtakım sosyo-ekonomik adaletsizlikler, "mehdî" kavramının adalet ve eşitlik talepleriyle birlikte kullanılmasına sebep olmuştur. Bu şekilde, özel ilahî bilgiyle donatılmış ve zalimlere karşı gerçek İslamî adaleti yerine getirecek bir kurtarıcı Mehdî anlayışı gündeme gelmiştir.⁶

2. Kurtarıcı Beklentisi

İslam'daki kurtarıcı fikri tamamen soyut bir mesele olmayıp, kökeni diğer büyük din ve kültürlerin mirasıyla paylaşılan önemli bir inançtır. Ancak kavramı ifade eden kelimeler, din ve dillere göre değişkenlik arz etmektedir. Meselâ ilkel din mensuplarından sayılan Yeni Gine yerlileri, âhir zamanda geleceğini bekledikleri kurtarıcılarının "Mensren" olduğunu söylerler.⁷ Yahudîlik ve Hıristiyanlık'ta mehdî kavramını ifade eden kelime "Mesîh",⁸ Hinduizm'de "Kalki",⁹ Budizm'de "Maitraya",¹⁰ Eski Mısır'da "Ameni",¹¹ Sabîlîlik'te "Praşai Siva"¹² ve Şintoizm'de "Miroko"dur.¹³ Mazdaist veya Mecusîler de peygamberleri Zerdüş'tün soyundan Saoşyant'ı kurtarıcı

3 Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Tarihu'l-umem ve'l-mulûk*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Mearîf, Kahire, ts., c. V, s. 589.

4 Ferhad Daftary, Ferhad, *İsmaililer; Tarih ve Kuram*, çev.: Ercüment Özkaya, Ankara 2001, s. 81.

5 Hasan b. Sabit el-Ensarî (ö.54/674), *Divân*, şerh.: Yusuf İyd, Beyrut 1412/1992, s. 100.

6 Sachedina, Abdulaziz Abdusselam, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdî in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 1981, s. 68.

7 Ekrem Sarıkçoğlu, "Mecusî Dininde Mehdî İnancı" *AÜİFD*, sayı: 7, Erzurum, s. 1; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları 1998, s. 246.

8 Mesih, Yahudi geleneğinde, Davud soyundan ahir zamanda geleceği beklenen kurtarıcının adı. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 258.

9 Sarıkçoğlu, "Mecusî Dininde Mehdî İnancı", s. 2; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 210; Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, çev.: Mehmet Aydın, Konya 1994, s. 36; Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev.: Nabi Avcı, İstanbul 1991, s. 32; Sami Baybal, *İbrahimî Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, Konya 2002, ss. 34-35.

10 Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 243.

11 Aynı eser, s. 29.

12 Aynı eser, s. 310.

13 Aynı eser, s. 264.

olarak beklemektedirler.¹⁴ Moğollar, mezarına kurbanlar adanan Cengiz Han'ın Moğolları Çin esaretinden kurtarmak üzere, sekiz veya dokuz yüzyıl sonra tekrar dünyaya döneceğine inanmaktadırlar.¹⁵

Beklenen kurtarıcı düşüncesi, kendilerine yapılan zulmü engelleyemeyen düşkünler ideolojisini içerir. Ezilen kitleler, olumsuzlukları değiştirmede başarısız kaldıklarına inanmaları durumunda, kendilerini karanlıktan aydınlığa çıkarıp, zalimlerden intikamlarını alacak ve yaşadıkları bozuk toplumsal yapıyı kılıç zoruyla değiştirecek bir manevi güç olan Mehdîyi daima beklemişlerdir.¹⁶ Onun hâkimiyeti altında geçecek dönemi, inançsızlığın ortadan kaldırıldığı, düşmanlarının yok edildiği ve doğal düzende olumlu yönde değişikliklerin söz konusu olacağı bir çeşit altın çağ şeklinde hayal ederler. Bu zaman diliminin genellikle dünyanın sonuna kadar süreceği ve ardından da kıyametin kopacağı düşünülür.¹⁷ Bu yüzden her toplum, Mehdî'nin kendi zamanında geleceğine inanmak için sebepler bulmuş ve böylece ümitlerini geleceğe taşımıştır. Yaşadıkları her olayı, Mehdî'nin gelişine bir basamak veya hazırlık olarak algılayarak bu uğurda geçmiş ve gelecek tüm tarihi dramatize etmişlerdir.¹⁸

3. Beklenen Mehdî İnancının Kökenleri

Bazı yazarlar, Müslüman mehdî inancının kökenlerini Mazdeizm veya Mecusîlik¹⁹ gibi Fars düşüncesinde ararken diğer bazıları da bunu Yahudi Hıristiyan geleneğindeki "Mesih" öğretisine²⁰ bağlarlar. Gerçekte Müslümanların her iki dinden de etkilenmiş olma ihtimali daha tutarlı gözükmektedir. Ancak köken olarak İran yani Fars düşüncesi daha eskiye

14 Sarıkçioğlu, "Mecusî Dininde Mehdî İnancı", s. 5; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, ss. 253, 332; Sami Baybal, *İbrahimî Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, ss. 34-35.

15 E. Ruhi Fırlalı, "Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine", *AÜİFD*, s. 197.

16 Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev.: Turan Koç, İstanbul 1997, s. 197; Fırlalı, "Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine", s. 197; Sönmez Kutlu, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu" *İslâmiyât*, Ankara, Ekim-Aralık 2001, c. 4, sayı: 4, s. 29; Cabiri, Muhammed Abid, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, ss. 556, 564; Yöner, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, s. 73.

17 Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 254.

18 Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, İstanbul 1993, c. I, ss. 336-37.

19 Meselâ Kadı Abdulcebbar, "mehdî-i muntazar" ve rec'at fikirlerinin Mecusiler'e ait bir inanç olduğunu söyler. Bkz. Kadı Abdulcebbar, Kadîu'l-Kudat Abdulcebbar b. Ahmed (ö.415/1020), *Tesbitü delâli'n-nübuvve*, Beyrut 1966, c. II, s. 599.

20 Bkz. Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev.: Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul 2001, s. 76.

dayandığı için, Mesih inancını geliştiren Yahudîler'in de, bu düşüncelerini dönemin en etkin dini Mazdeistlerden aldıkları söylenmektedir; Yahudiler, Bâbil sürgünüyle birlikte İran'a yerleşmişler ve orada hâkim inanç Mazdeizm'in kurtarıcı fikrini devralmışlardır.²¹ Yemen dini düşüncesi de, benzer şekilde, Fars kökenli ebnanın etkisinde kalarak Kahtanî kültürünü, yani Kahtanîler'e mensup bir şahsın gelip evreni adaletle dolduracağı beklentisini²² üretmiştir. Mazdeistlerce beklenmekte olan Şaoşyant'ın sıfatları ile Yemenlilerce beklenen Kahtanî (el-Mansûr)'nin sıfatları arasındaki benzerlikler bu iddiayı destekler niteliktedir.²³

Müslümanlar, her ne kadar farklı din ve kültürlerdeki kurtarıcı fikirlerinden etkilenmiş olsa da, son hali Şîîler'in on ikinci imamı mefhumunda şekillenmesine kadar, kendi tarihi, kültürel ve sosyal şartlarına uygun yeni bir mehdî anlayışı ortaya koydular.²⁴ Kendi kurtarıcı beklentilerini daha çok Yahudi ve Hıristiyanlarda var olan modele göre dokuyarak,²⁵ artık kurtarıcı olarak yeni bir şahıs beklemek yerine, ölen bir kimsenin ölmeyip gaybete girdiği ve bir zaman sonra tekrar ortaya çıkacağını ileri sürmeye başladılar.²⁶

4. İlk Mehdîlik İddiaları

Gaybete gidip daha sonra tekrar geri dönecek Mehdî inancının bazı Müslüman gruplar arasında gündeme gelmeye başlaması, Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700)'nin ölümünden sonra olmuştur. Muhammed el-Hanefiyye'nin konumunun bu duruma çok uygun olması, bazı Müslümanlar arasında böyle bir düşüncüyü gündeme getirmiş ve onu, dönüşü beklenen Mehdî ilân etmişlerdi.

Bu anlamında Mehdî kavramı çok önemli bir yenilikti ve özellikle Kûfe'nin ezilen halk yığınlarının çoğunluğunu oluşturan Arap olmayan Müslümanlar yani mevali için son derece çekici bir etkiye sahip olmuştur.²⁷ Bundan dolayı bu tür iddialar zamanla daha da artıp ilk hicrî asrın sonlarına

21 Bkz. Manocher Dorraj, *From Zarathustra to Khomeini*, London 1990, s. 28.

22 Bu anlayış için bkz. Gerlof Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev.: M. Said Hatipoğlu, Ankara 1986, s. 72.

23 M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara 2001, ss. 159-160.

24 Mustafa Vaziri, *The Emergence of Islam: Prophecy, Imamate, and Messianism in Perspective*, Ph.D. NewYork 1992, ss. 142-143.

25 Avni İlhan, *Mehdîlik*, İstanbul 1993, s. 47; Mustafa Öz, "Gâliye", *DİA*, c. XIII, s. 335.

26 Fiğlalı, "Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine", s. 197; Daftary, *İsmailîler*, ss. 89-90.

27 Daftary, *İsmailîler*, s. 81; Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, s. 547.

doğru halk arasında yayılarak toplumun zihninde yer etmiş ve pek çok halk isyanında, söylem olarak kendini dışa vurmuştur.²⁸ Kuseyyir b. Abdurrahman el-Huzâî (ö.105/723), Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (ö.126/744) ve Seyyid el-Himyeri (ö.173/789-90) gibi şairler, Emevi saltanatının sonlarıyla Abbasi idaresinin başlarında yaşanan bu beklentileri şiirleriyle dile getirmişlerdir.

İslam Mezhepleri tarihi kaynak eserlerine göre, Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700)'nin ölümünün ardından, Küseyir b. Abdurrahman el-Huzâî (ö.105/723) ve Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (ö.126/744) şöyle demişlerdi: "Muhammed b. el-Hanefiyye ölmemiştir, diridir. Mekke ile Medine arasında Radva dağındadır. Sağında aslan solunda kaplan, ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Âl-i Muhammed'in Kaim'i ve Resulüllah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği Mehdî'dir."²⁹ Konuyla ilgili pek çok şiir yazmış olan Kuseyyir,³⁰ şiirlerinde görüşlerini şöyle dile getirmişti:

"Ali ve onun üç oğlu; onlar torunlardır;³¹ onlardan gizli bir şey yoktur.

Bir torunu, önünde sancakla süvarilere komutanlık edene kadar ölümü tatmayacaktır;

O kaybolmuştur; bir süre halkın arasında görünmez; Radva dağındadır; yanında da bal ile su vardır."³²

İbnu Havle (Muhammed b. el-Hanefiyye), ölümü tatmadı ve toprak da onun kemiklerini içine almadı.

28 S. Khuda Bakhsh, *Politics In Islam*, Muhammad Ashraf, Lahore 1954, ss. 90-91.

29 Naşi el-Ekber, Abdullah b. Muhammed (ö.293/906), *Mesailü'l-imame*, Beyrut 1971, s. 26; İbn Kuteybe ed-Dineverî, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *Uyunu'l-ahbar*, tahk.: Yusuf Ali Taviil, Beyrut 1986, c. I, s. 204; Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (ö.310/922), *Fıraku's-Şia*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931, s. 26; İsfahanî, Ebu'l-Ferec Ali b. El-Hüseyn (ö.356/966), *Kitâbu'l-Eğânî*, tahk.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1992, c. IX, ss. 14-15; Bağdadi, Abdülkadir Tahir b. Muhammed (ö.409/1038), *Mezhepler Arası Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara 1991, ss. 33-34.

30 İsfahanî, *Kitâbu'l-Eğânî*, c. IX, s. 14.

31 Üç torundan kastedilenler, Hasan, Hüseyin ve ahir zamanda ortaya çıkacak Mehdî olan Muhammed b. el-Hanefiyye'dir. İbn Abd Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (ö.328/939), *Kitabu İkdü'l-ferid*, I-VII, şrh. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-Kütübu'l-Arabî, Beyrut, ts., c. III, s. 398.

32 Naşi el-Ekber, *Mesailü'l-imame*, s. 26; İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Uyunu'l-ahbar*, c. I, s. 204; İsfahanî, *Kitabu'l-Eğânî*, c. IX, ss. 14-15; Bağdadi, *el-Fark*, ss. 33-34.

O, melekler ona söz söylemek üzere etrafında dolaşırlarken, Radva vadilerinde akşamladı.

Onun her gün için rızkı ve suyu vardır ve onlara yiyeceği sağlanır.”³³

Keysâniyye ile başlayıp³⁴ artarak devam eden birçok iddiaya rağmen, İslâmiyetin ilk üç asrında, Şîa'nın geneli ve Müslümanlar nezdinde mehdînin kimliği hakkında tam bir kesinlik söz konusu değildi. Mehdîlik, İmamiyye mehdî inancının on ikinci imamda sabitleştirilişine kadar değişik safhalar geçirmiş,³⁵ farklı yerlerde birçok mehdîlik iddiası ortaya çıkmıştır. Bu iddialar onlu rakamlarla ifade edilmenin sınırlarını bile aşmış, öyle ki genelde her bir fırkanın birden fazla mehdîsi olmuştur. Kılıca sarılan ve hak devleti kurma iddiasında bulunan herkese mehdî gözüyle bakılmıştır.

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin mehdîliğini iddia eden bir kısım Alioğlu taraftarı kitleler, bir süre sonra, başarıya ulaşmadan vefat eden oğlu Ebu Hâşim için de benzer iddiaları gündeme getirmişlerdi. Ebu Hâşim'in sağ olup ölmediğini, halen kaybolmuş veya gizlenmiş olup, “Mehdiyyü'l-Muntazar” olarak geri döneceğini iddia etmişlerdi.³⁶ Daha sonra, Hz. Peygamber'in kendisiyle müjdelediği Mehdînin, yine aynı sebeplerden dolayı isyan edip öldürülen Abdullah b. Muaviye b. Abdilllah b. Ca'fer et-Tayyar (ö.129/746-747) olduğu ileri sürülmüştür.³⁷

Emevîler döneminde gündeme gelen söz konusu Mehdîlik iddiaları, Alioğullarına zulmeden Emevîler'in yıkılışıyla sona ermemiş, aksine, kuruluşlarından hemen sonra Alioğullarına sırt çeviren³⁸ Abbasî yönetimine karşı tekrar daha yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Bir kısım Alioğlu taraftarı kitleler, iktidara karşı ayaklanıp ardından öldürülen Muhammed b. Abdilllah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Talib veya Nefsu'z-Zekiyye

33 Bağdadi, *el-Fark*, ss. 33-34.

34 Marshall G.S. Hodgson, “How Did The Early Shi'a Become Sectarian?”, *SAOS*, 75 (1955), s. 6; William Thomson, “İslâm ve Mezhepler” *DEÜİFD.*, çev.: Adil Özdemir, İzmir 1983, I, s. 317; Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şîa Hareketleri*, Ankara 1993, ss. 115-16; Siddık Korkmaz, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyye*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, ss. 27, 74.

35 Fığlalı, “Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine”, s. 205.

36 Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 28.

37 Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 31; Ebu'l-Kasım el-Belhî'den alıntı, Kadı Abdulcebbar, Kadîu'l-Kudat Abdulcebbar b. Ahmed (ö.415/1020), *el-Muğni*, tahk.: Tefvik et-Tavi ve Said Zayid, , ts., c. XX/II, s. 178; Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Basri (ö.324/935), *Makalatü'l-İslamiyyin va'htilafu'l-musallin*, tahk.: Helmut Ritter, Viesbaden 1980, c. I, s. 97.

38 Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2003, ss. 96-97.

(ö.145/762)'yi beklenen Mehdî ilân etmişlerdi. Onlara göre, "*el-Kâim el-Mehdî'nin ismi benim ismimin, babasının ismi de benim babamın isminin aynıdır*" şeklindeki Hz. Peygamber'in hadisinden kastedilen kişi, Nefsü'z-Zekiyye idi. Onun, tekrar ortaya çıkacağı zamana kadar Alemiyye dağında yaşayacağını iddia etmişlerdi.³⁹

Diğer taraftan, iktidarlarının ilk yıllarında Abbasîler de, bir takım mehdîci söylemleri benimsemeye ısrar ederek⁴⁰ rakipleri Alioğullarının bu silahını ellerinden almak istemişlerdi. Halife Mansur, bu amaçla, halefine İslam'ın beklenen kurtarıcısı "Mehdî" ismini takmış ve Mehdî'nin, Muhammed b. Abdullah değil kendi oğlu olduğunu iddia etmişti.⁴¹ Fakat iktidarları sabitleştikten sonra bu tür söylemlere başvurma gereğini bir daha duymadılar.

Genellikle Alioğlu taraftarı gruplar arasında gittikçe yaygınlık kazanan söz konusu mehdîlik iddiaları, başlangıçta, ileride gelecek bir Şîî hükümetin sembolü olarak kullanılmaktaydı. Fakat sonraki Şîî diye nitelenen bu kesim, Mehdîyi gerçek manada anladı ve onu beklemeyi bir inanç esası haline getirdi. Mehdî'ye birçok vasıflar yükleyerek, hakkında birçok rivayet uydurdular.⁴² Allah'ın dine mehdî ile birlikte yardım edeceği, Allah'ın devletinin kurulacağı ve düşmanlarından intikam alınacağı⁴³ dilden dile dolaşmaya başladı. Her Şîî fırkada farklı tezahürler göstermiş olmasına rağmen, İmam Mehdî'nin, zahir imamların bütün ruhi ve manevi vasıflarını taşıdıklarına inanılmaya başlandı. Mehdîlerinin ortaya çıkması, yalnızca dünyayı zulüm ve haksızlıklardan kurtarmakla kalmayacak, aynı zamanda hükümdarların ezdiği Ehl-i Beyt'i zafere kavuşturacaktı. Bu inanç, Zeydîlik dışında, diğer Şîî fırkalarında, gizli imamların değişmez vasfı olmuştur.⁴⁴ Bununla birlikte, Zeydîlerden Carudiyye, bir kısmı Kûfe'de ayaklanan Muhammed b. Ömer (ö.250/864)'i,⁴⁵ diğer bir kesimi de, et-Talikan'da

39 Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, ss. 53-54; Kadî Abdulcebbar, *el-Muğni*, c. XX/I, s. 184; Bağdadi, *el-Fark*, ter. Fığlalı, s. 27; İsferyani, Ebu Muzaffer (ö.471/1078), *et-Tabsir fi'd-din ve temyizu fırkatü'n-naciyeti ani'l-fıraki'l-halikin*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1403/1983, s. 36.

40 Sachedina, *Islamic Messianism*, s. 11.

41 İsfehanî, Ebu'l-Fereç Ali b. El-Hüseyin (ö.356/966), *Mekatilü't-talibiyin*, tahk.: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut , ts., s. 240.

42 İlhan, Avni, *Mehdîlik*, s. 56.

43 Bkz. Seffar el-Kumî, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b. Feruh (ö.290/902), *Besairu'd-derecati'l-kübra*, tash.: Mirza Muhsin, Tahran 1374, s. 90.

44 Fığlalı, "Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine", ss. 204, 208.

45 Bağdadi, *el-Fark*, s. 27.

Künyesi Ebu'l-Hüseyin Yahya b. Ömer b. Yahya b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Ebi

ayaklanan Muhammed b. el-Kasım (ö.219/834)⁴⁶ Mehdî olarak beklemişlerdi.

Hicrî üçüncü asrın ortalarına doğru gelindiğinde ise, dünyanın sonu gelmeden önce ortaya çıkacak bir nihai kurtarıcı inancı, birçok Müslüman grubun ortak özelliği olmuştu.⁴⁷ Bu yüzden bir takım Mehdî rivayetlerinin Sünnîler arasında da kabul görmeye başladığı görülmektedir. İslâm toplumu içerisinde yaşanan sosyal ve siyasal sıkıntıların insanları umutsuzluğa itmesi, Mehdînin dönüşünden önce cemiyette din, iman, nizam kalmayacağı, Allah'ın açıkça inkâr edileceği, toplumda ihtilâflar yaşanacağı, en yakın kimselerin bile birbirlerinin yüzlerine tükürecekleri ve birbirlerinin boyunlarını vuracakları⁴⁸ şeklinde Peygamber hadislerini gündeme getirmiştir.⁴⁹ Durumlarından hoşnut olmayıp ideal yönetici arayışına çıkan bu kitleler arasında da, kurtarıcı bekledikleri Mehdînin, Hz. Peygamber'in Fatıma soyundan,⁵⁰ ismi Hz. Peygamber'in ismine, babasının

Talib'dir. Kûfe'de Halife Mustâin zamanında huruc etmiş 248 veya 250/862-864 yılında öldürülmüştür. Taberî, *Tarih*, c. IX, ss. 266-270; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim eş-Şeybanî (ö.630/1232), *el-Kamil fi't-tarih*, İstanbul 1985, c. VII, ss. 111-112; İbn Kesir, İmadüddin Ebi'l-Feda İsmail b. Amr b. Kesir el-Kureyşî ed-Dımeşkî, *el-Bidaye ve'n-nihaye fi't-tarih*, çev.: Mehmet Keskin, İstanbul 1995, c. XI, s. 30.

46 Bağdadi, *el-Fark*, çev.: Fiğlalı, s. 27.

Ebu Cafer Muhammed b. el-Kasım b. Ali b. Ömer b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib: Mu'tasım'ın hilafetinde, Horasan'da Talikan denen bölgede huruc etmiş ve sonunda bu halife tarafından hapsedilmiştir. Fakat halktan, onun kaçtığını, öldüğünü ve diri olup bir gün çıkacağını söyleyenler olmuştur. Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Veheb (ö.292/905), *Tarihu'l-Yakubî*, Dârü Sadır, Beyrut 1992/1412, c. II, ss. 471-472; Taberî, *Tarih*, c. IX, ss. 7-8; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadi (ö.346/957-958), *Murucu'z-zeheb ve medainu'l-cevher*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988, c. IV, ss. 52-53.

47 Daftary, *İsmaililer*, s. 90.

Söz konusu hadisler için bkz. Ebu Abdillâh Nuaym b. Hammâd el-Mervezî (ö.229/844), *Kitabu'l-Fiten*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993, ss. 202-210.

49 Geniş bilgi için bkz. Mehmet Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar –Siyasî İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, ts., ss. 13-17.

"Fiten" diye nitelenen gelecekle ilgili hadisler, İslâm alimlerinin çoğunluğu tarafından ihtiyatla karşılanmıştır. Bu rivayetlerin bir kısmı, gündeme geldikleri dönemin ictimai, siyasî ve dinî hareketlerinin bir yansıması olarak algılanabilir. Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhari'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 290.

50 İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö.275/888), *es-Sünen*, Beyrut, ts., *Kitabu'l-Fiten*, hno: 4086, (c. II, s. 1368); Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (ö.275/888), *es-Sünen*, Beyrut 1409/1988, *Kitabu'l-Mehdî*, hno: 4284, (c. II, s. 505).

ismi de Hz. Peygamber'in babasının ismine uyan biri olacağı⁵¹ şeklinde bir düşünce oluşmuştu.⁵²

5. Mehdîliğin Bir İnanç Esası Haline Dönüşmesi

Mehdî beklentileri her ne kadar Sünnîler arasında da yaygınlık kazanmış olsa da, konuyu yoğun bir şekilde gündemlerinde tutmaya devam edenler, İsmailiyye ve Kat'iyye'nin başını çektiği Şîî gruplardı. Daha sonra Kat'iyye içerisinde doğan İmamiyye Şiası, mehdîliği Onikinci İmam'ın önemli vasfı yaparak ona, kıyamete kadar gerçek inancı devam ettirip, bir an önce zalimlerden dünyayı kurtaracak tek meşru idareci olan "el-kaim" imâsını ilâve etmiştir.⁵³

İmamiyye'ye göre, beklenen Mehdî, Onikinci İmam Muhammed b. el-Hasan'dır.⁵⁴ O ölmemiştir ve kıyamet kopmadan önce gelerek, zulümle dolu dünyayı adalet ve doğruluğa kavuşturacaktır.⁵⁵

İmamiyye, on birinci imam olarak kabul ettikleri Hasan el-Askerî (ö.260/874)'nin, halef bırakacağı bir oğlu olmadan vefat etmesi sebebiyle oluşan ihtilâflar sonucu ortaya çıkan fırkalardan biridir. Hasan el-Askerî, 232/846 yılında Medîne'de doğmuştur. 233/847 yılına doğru, halife Mütevekkil tarafından, babası Ali el-Hadî (254/868) ile birlikte Samerra'ya getirilmesi emredilmiş ve ölümüne kadar orada tutulmuştur. 260/873'te vefat edene kadar herhangi bir oğlu olduğu da bilinmemektedir.⁵⁶

51 Süleyman b. Abdurrahman et-Tâberânî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk.: Hamdi Abdülmecid, Matbaatü'l-Vataniyyetü'l-Arabî, c. X, hno: 10213; Ebu Davud, *es-Sünen*, Kitabu'l-Mehdî, hno: 4282, (c. II, s. 505).

52 Diğer taraftan gittikçe artan ekonomik sıkıntılar karşısında çaresiz kalan Müslüman zümreler, siyaseten olduğu gibi maddî kurtuluşlarını da gelecek Mehdîye bağlamışlardı. Hz. Peygamber'e isnat edilen "Ümmeti içinde Mehdî'nin çıkıp yedi veya dokuz yıl hüküm süreceği, onun zamanında bolluk olacağı, isteyen herkese taşıyabileceği kadar mal vereceği" şeklindeki hadis, bu beklentilerin bir sonucuydu. Söz konusu hadis için bkz. Tirmizî, *Fiten*, 53/2232.

53 Sachedina, *Islamic Messianism*, ss. 68-69.

54 Bkz. İbn Babaveyh el-Kummi (Şeyh Sadûk), Ebu Cafer Muhammed b. Ali (381/991), *Risaletü'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye*, Türkçe çev.: E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978, s. 124.

55 Bkz. Kuleynî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kub er-Razi (ö.329/941), *el-Kâfi fi ilmi'd-din*, Farsça'ya çev. ve şerh: Seyyid Cevad Mustafa, Tahran, ts., c. II, s. 136; İbn Babaveyh el-Kummi (Şeyh Sadûk), Ebu Cafer Muhammed b. Ali (ö.381/991), *Kemalü'd-din ve tamamü'n-nime*, Darü'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1395/1975, c. II, ss. 474-475; Şeyh Müfid, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. En-Numani el-Ukberî el-Bağdadi (ö.413/1022), *Evailü'l-makalât fi mezahibi'l-muhtârât*, thk.: F. ez-Zencanî, neşir: Tebriz 1371, s. 50.

56 Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 79; Mes'ûdî, *Murucu'z-zehab ve medainu'l-cevher*, c. IV, s. 199; İbn Babaveyh, *Kemalü'd-Dîn*, c. I, s. 43; Hatib el-Bağdadî, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali

Hasan e-Askerî'nin halefsiz ölümüyle şaşkına dönen Kat'iyye Şiası, imamın kim olduğunu ispat etme yönünde, ilk olarak, Şiüler'in büyük çoğunluğunun benimsemiş olduğu bir takım imam rivayetlerine başvurma yoluna gitmiştir. Bu rivayetlerin yorumlanması, farklı bakış açılarına yol açarak, kendi içlerinde alt bölünmelere sebep olmuştur. Onlar, Hasan el-Askerî (260/874)'nin halefsiz vefat etmesiyle, ya imametten vazgeçmek, ya imamlığın kesintiye uğradığını kabul etmek ya da vefat eden imamın gizli bir oğlunun olduğunu söylemek durumundaydılar.⁵⁷ Bundan dolayı, bir kısmı Hasan el-Askerî'nin gaybete gittiğini, bazıları kardeşi Cafer'in imametini, bir kesimi babasının sağlığında ölen diğer kardeşi Muhammed'in imametini, diğer bir kısmı da Hasan Askerî'nin bir oğlunun olduğunu, bazıları ise Hasan'ın ölümüyle imametın sona erdiğini iddia etmişti.⁵⁸

Aslında, Hasan el-Askerî'nin bir oğlunun olmadığını dönemin makalât ve fırak yazarları da doğrularlar. Ancak başta İmamiyye olmak üzere, Şia'nın yok olacağını farkedenden bir kısım Kat'iyye Şiası, varlıklarını sürdürebilmek için imametın devam ettiğini sürekli gündemde tuttular. Onlar, Hasan'ın kardeşi Cafer'e olan düşmanlıklarından dolayı da, imametın Hasan ve Hüseyin'den sonra iki kardeşte olamayacağını⁵⁹ ısrarla iddia ettiler. Hasan el-Askerî'nin öldüğünü ve onun, kendi sulbünden birini yerine halef bıraktığını ve bu halefin, dönüp kendi durumunu ilan ve izhar edinceye kadar imametın devam edeceğini ileri sürdüler. Yine iddialarına göre, "Hasan el-Askerî'nin oğlu Gaib İmam, düşmanlarından korktuğu için gizlenmiş ve Allah'ın örtüsüyle kapatılmıştı. Allah, onun ortaya çıkmasından veya gizlenmesinden hangisini isterse onu emreder. Kendilerine emir verilinceye kadar İmam'ın ismini anmaları, durumunu araştırmaları veya açığa vurmaları ve yerini sormaları yasaktır. Tek bilinmesi gerekenin, Kâim'in doğumunun insanlarca bilinmeyeceği, düşmanlarından korktuğu için gizlendiği, zuhur edinceye kadar kıyam

(463/1071), *Tarihu Bağdad ev Medinetü's-Selam*, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut ts., s. VII, s. 366.

57 Şia'nın içersine düştüğü bu parçalanmışlık, bizzat İmamî âlim el-Kuleynî'nin aktardığı bir rivayette şöyle tasvir edilmektedir: "İmamınız zamanınızda bir süre kaybolacak ve siz bununla, bir kısmı o öldü, bazıları o öldürüldü, bazıları o helâk oldu, bir kısmı da o bir vadidedir, demek suretiyle imtihan edileceksiniz. Müslümanlar buna ağlayacak ve siz dalgalarda gemilerin yalpaladığı gibi sağa sola yalpalayacaksınız. Allah'ın kendisinden söz aldığı, kalbine iman yazdığı ve kendi ruhuyla güçlendirdikleri dışında kimse kurtulamayacaktır." Kuleynî, *el-Kâfi*, c. II, s. 133.

58 Detaylı bilgi için bkz. Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, ss. 79-94.

59 Bkz. Kuleynî, *el-Kâfi*, c. II, ss. 39-40.

etmeyeceği ve gözlere gözükmeyecek şekilde Allah'ın örtüsüyle kapatıldığıydı."⁶⁰

İlk İmamîler, Hasan el-Askerî'nin söz konusu gizli oğlunun, babasının ölümünden hemen sonra, 260/874 yılında gaybete gittiğini⁶¹ ve bir süre sonra da ortaya çıkacağını düşünüyorlardı. Ancak zaman geçtikçe imamlarının bir türlü zuhur etmemesi ve bu şekilde gaybetin uzamağa başlaması, "muammerûn" (Allah tarafından ömürleri uzatılanlar) tezinin ortaya atılmasını gerektirmiştir. Bu tez, imam her ne kadar uzun ömürlü olsa da, yeryüzünde hayatta olup gizli kalabilir, şeklindeki iddiaları için önemli bir referans sağlamıştır.⁶² Onlar, buna dayanarak Allah'ın, en büyük mucizesi gereği hüccetini daha uzun süre yaşatabileceğini ve onunla birlikte dinini diğer tüm dinlere üstün kılıp, kirleri yıkayacağını⁶³ ileri sürmüşlerdir. Nitekim iddialarına göre, peygamberlerden Hz. Adem 930 sene, Nuh 1450 sene, İbrahim 175 sene, İsmail 120 sene, İshak 180 sene, Yakup ve Yusuf 120'şer sene, Süleyman ise 712 sene yaşamıştı.⁶⁴

İmamiyye'ye göre, beklenen Mehdî Onikinci İmam, şu an hala gaybettedir. İmamın kaybolmasından, yani babası Hasan el-Askerî'nin vefat tarihi olan 260/873 yılından sonra 15 Şaban 328/27 Mayıs 940 tarihine kadar ki devreye onun, "Gaybetü'l-Kasîra" diye nitelenen ilk gaybeti denmiştir. Birinci gaybet olan kısa gaybet, imamla insanlar arasında sefirlerin aracılık yaptığı dönemdir.⁶⁵ Bu dönemde onikinci imam ile insanlar arasındaki münasebeti, arka arkaya gelen dört sefir temin etmiştir. Dördüncü sefir Ali b. Muhammed es-Semurrî (ö.328/940)'nin ölümü ile ikinci gaybet veya uzun gaybet başlamıştır. Rivayete göre, Birinci Sefir Osman b. Saîd vefat edince Ebi Cafer Muhammed b. Osman'a vasiyet etmiş, Ebu Cafer de Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Rûh'a, Hüseyin b. Rûh da, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semurrî'ye vasiyet etmiştir. es-Semurrî vefat edeceği zaman ona vasiyeti sorulmuş o da, "Emir Allah'ındır, O karar verecek" demiştir. Böylece onun vefatıyla "tam", yani "uzun gaybet" başlamıştır.⁶⁶

Tam gaybet, Allah'ın dileği doğrultusunda, bir sebebe dayalı olarak,

60 Bkz. Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, ss. 90-93.

61 Bkz. Kuleynî, *el-Kâfi*, c. II, s. 142.

62 Fığlalı, "İsnâaşeriyye," *DİA*, XXIII, s. 144; Etan Kohlberg, "Some Shi'i Views of the Antediluvian World" *Studia Islamica*, LII, Paris 1980, s. 52.

63 Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, s. 158.

64 Bkz. İbn Babaveyh, *Kemalü'd-Dîn*, c. II, s. 524.

65 Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, ss. 173-174.

66 Tûsî, *Gaybe*, ss. 393-394.

sefirler ve araçların kalktığı kâinat için planlanan bir dönemdir. Bu dönem boyunca imtihan, eleme ve arınma gibi etmenlerin tümü gerçekleşecektir.⁶⁷ Uzun gaybet, halen sağ olduğuna inanılan Onikinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin ortaya çıkışına kadar devam edecektir.⁶⁸

İmamiyye'nin, gaybete gittiğini ileri sürdükleri imamlarının beklenen Mehdî olduğuna yönelik tezi, ilk anda gündeme gelmiş gözükse de, bu iddiaların ağırlık kazanması bir hayli zaman almıştır. İlk İmamî âlimler, on ikinci imamlarının mehdîliğinden ziyade, onun var olduğunu ispat etmekle meşgul olmuşlardı. Bu yüzden, Onikinci İmam'ın varlığıyla ilgili gündeme getirdikleri rivayetlerde, daha çok; "el-Kaim"⁶⁹ "Sahibü'l-Emr"⁷⁰ "el-Hücce"⁷¹ gibi isimler kullanmışlardı. "Mehdî" lâkabına ise çok az yer verilmiştir. Kuleynî tarafından kayda geçirilen böyle bir rivayette, Gaib İmam hakkında, "Ardımda evlâtlarımdan on birincisinin doğumunu düşünüyorum. O, zulüm ve zorbalıkla dolan yeryüzünü adalet ve doğruluğa kavuşturacak Mehdî'dir"⁷² denmektedir.

"Mehdî" veya "Mehdiyyü'l-Muntazar" lâkabının İmamiyye inancının önemli bir kriteri olması Küçük Gaybet döneminin bitimiyle başlar. İmamın uzatılmış gaybeti, Mehdînin fonksiyonunun içselleştirilmesine katkıda bulunan faktörlerden biri olmuştur. İmamiyye, özellikle onun görülebilir bir zamanda hilafeti ele geçirip gerçek İslam adaletini sağlamasının mümkün olmadığını anlaşılmasıyla, Keysaniyye ve Vakıfa⁷³ gibi eski Şîî fırkaların görüşlerine başvurmuştur.⁷⁴ Söz konusu grupların iddialarına benzer rivayetlere yer veren erken dönem hadis kitaplarında, Allah'ın dine Mehdî ile birlikte yardım edeceği, Allah'ın devletinin onun aracılığıyla kurulacağı

67 Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, ss. 173-174.

68 Bkz. İbn Babaveyh, *Kemalü'd-dîn*, c. II, ss. 432-433; Tûsî, *Gaybe*, ss. 393-394.

69 Meselâ bkz. Kuleynî, *el-Kâfi*, c. II, s. 482; Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Babeveyh el-Kummî, (Baba Saduk) (ö.329/941), *el-İmame ve't-tabsıra mine'l-hayre*, Kum 1985, s. 116; Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, s. 181.

70 Sahibu'l-Emr, Onikinci İmam için "el-Hüccetü min Âl-i Muhammed"le birlikte (bkz. Kummî, *el-İmame ve't-tabsıra mine'l-hayre*, s. 118) Kaim'le yanyana kullanıldığı görülen Onikinci İmam'ın diğer bir ismidir. Aslında bu isim Şîîler açısından başlangıçta, acil beklenen kurtarıcı anlamına gelmekteydi. Daha sonra on ikinci imama nispet edilmiştir.

71 İbn Babaveyh, *Risaletü'l-i'tikadîti'l-İmamiyye*, s. 109.

72 Kuleynî, *el-Kâfi*, c. II, s. 136.

73 Vakıfa, İmamiyye'nin yedinci imamu olarak kabul ettiği Musa Kâzım (ö.183/799)'ın ölmeyip Mehdî olarak döneceğini iddia eden Şîî fırkanın adıdır. Bkz. Naşi el-Ekber, *Mesailü'l-İmame*, ss. 47-48; Eş'ari, *Makalât*, c. I, ss. 103-104; Nevbahî, *Fıraku's-Şia*, s. 68.

74 Sachedina, *Islamic Messianism*, s. 52.

ve düşmanlarından intikam alınacağı⁷⁵ şeklinde rivayetler söz konusuydu.⁷⁶ İmamîler, bu ve benzeri mehdîlik hadisleriyle, o ana kadar söylenen her şeyi, eksiksiz bir şekilde Gaib İmam'a uyarladılar. Son olarak da, Mehdî'yi ve onun gaybette olduğunu bilmeyenin tam iman etmiş sayılmayacağını iddia ederek, Mehdî'ye inanmayı bir inanç esası haline getirdiler. Çünkü onlara göre, diğer imamlar Onikinci İmam'ın Mehdî olup gaybete gideceğini önceden haber vermişti.⁷⁷ Bu düşüncelerini Hz. Peygamber'den geldiğini iddia ettikleri hadislerle de desteklemeye çalıştılar. Aktardıkları bir rivayette, Resulullah'ın, "kim gaybeti zamanında çocuklarımdan olan Kaim'i inkâr ederse öldüğünde cahiliyye üzeredir" dediğini⁷⁸ iddia etmişlerdir.

İmamîler, Mehdî inançlarını halka maletme yolunda hadis uydurmanın yanında, pek çok âyeti de tevil etmişlerdir.⁷⁹ Meselâ Nûr suresi 55. âyetinin Kaim el-Mehdî ve ashabi için indirildiği, Kaim el-Mehdî'nin ahir zamanda ortaya çıkıp zulümle dolu yeryüzünü adalete kavuşturacağı ve bunun da Ali'nin zürriyetinden Hüseyinoğullarından olacağı⁸⁰ şeklinde pek çok rivayet söz konusudur.

İmamîyye'ye göre, Onikinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin isim, künye, vücut yapısı ve davranış yönünden kendisine benzeyeceği, onunla insanların sapıklığa düşeceği bir gaybet ve bocalama dönemi başlayacağı, daha sonra karanlıkları delen bir göktaş gibi dönüp, zulümle dolmuş yeryüzünü adalete kavuşturacağı, bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber'in haber verdiği bu durum, daha sonra Hz.

75 Bkz. Seffar el-Kummî, *Besaîr*, s. 90.

76 Sünnî hadis kitaplarında da yer alan bu tür rivayetlerle ilgili olarak Makdisî şöyle demiştir: Mehdî'nin ortaya çıkışıyla ilgili Hz. Peygamber, Ali, İbn Abbas ve diğerlerinden rivayet edilen çeşitli haberler vardır. Kevni hadislerle ilgili rivayet edilenlerin hepsi bu türdendir. Bu konuyla ilgili rivayet edilenlerin en güzeli şöyledir: "Ebu Bekir b. Ayyâş, Asım b. Zer'den o da Abdullah b. Mesud'dan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ehl-i beytimden ismi ismime uyan bir adam ümmetime gelmedikçe dünya yıkılmayacaktır." Mutahhar b. Tahir el-Makdisî (ö.387/997), *el-Bed ve't-tarih*, Beyrut 1899, s. 180.

Diğer bir rivayette ise, "dünyanın yıkılmasına sadece bir asır kalsa bile şüphesiz Allah, zulümle dolmuş yeryüzünü adalete kavuşturacak, ismi ismimle uyuşan ehl-i beytimden bir kişi gönderir" denmektedir. Bkz. Makdisî, *el-Bed ve't-tarih*, ss. 180-181.

77 Bkz. İbn Babaveyh, *Kemalü'd-dîn*, c. I, s. 19.

78 Bkz. İbn Babaveyh, *Kemalü'd-dîn*, c. II, s. 413.

79 Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, s. 240.

80 Nu'manî, *Kitabu'l-Gaybe*, ss. 247-248.

81 İbn Babaveyh, *Kemalü'd-dîn*, c. I, s. 287.

Fatıma ve on iki imam tarafından da açıkça ortaya konulmuş ve böylece kesinlik kazanmıştır.⁸²

Yukarıda da görüldüğü gibi, pek çok rivayet ve iddiayla Onikinci İmam Mehdî'nin döneceğini sürekli gündemde tutan İmamiyye ileri gelenleri, tehlike ve baskı dönemlerinde bağlılarını cesaretlendirirken, onlardan, seslerini çıkarmamalarını istemekte, Mehdî'nin gelişinin, zulmün ve despotizmin sonu olacağını söylemektedirler. Onlara göre Mehdî Muhammed b. el-Hasan, ortaya çıktığı zaman Meryem oğlu İsa yeryüzüne inecek ve arkasında namaz kılacaktır.⁸³

İlk İsmailîler de, Muhammed b. İsmail'in gizlenmiş son imam ve Mehdî olup tekrar döneceğine inanıyorlardı. Fakat Fatımî devletinin ortaya çıkmasıyla birlikte, liderleri Ubeydullah el-Mehdî nezdinde doktrinde yeniliğe gidilmiştir. Buna göre, Cafer Sadık'ın ölümünden sonra imamet diğer oğlu Abdullah el-Eftah'a intikal etmiş, ardından onun nesli vasıtasıyla kesintiye uğramadan dedelerine, onlardan da kendisine kadar gelmiştir. Bu şekilde, Muhammed b. İsmail'in Mehdî olarak döneceği düşüncesi terk edilerek, yerine "kâim", yani halen mevcut olan imam kavramı getirilmiştir.⁸⁴

Sonuç

Ezilen kitlelerin ortak psikolojisi olan "beklenen kurtarıcı" düşüncesi, iktidarlara muhalif ve baskı gören Müslüman gruplar arasında "Mehdî" terimiyle ifade bulmuştur. İslâm tarihinde mehdîlik iddialarının gündeme gelmeye başlaması, hicrî birinci asrın sonlarından itibaren, ilk olarak Muhammed b. el-Hanefiyye'nin mehdîliğini ileri süren Keysaniyye ile birlikte olmuştur. Daha sonra pek çok kişi hakkında gündeme gelen bu iddialar, zamanla daha da çoğalarak hicrî üçüncü asırdan itibaren toplum hafızasında yer etmeye başlamıştır. Mehdîlikle ilgili üretilen pek çok rivayet, Sünnîler arasında kabul görmesine rağmen konuyu asıl gündemlerinde tutanlar, Şîî gruplar olmuştur. İktidar muhalifi pek çok Şîî fırka, ölen liderlerini Mehdî olarak beklemişlerdir. Ancak İmamiyye Şiasının on birinci imam olarak kabul ettiği Hasan el-Askerî (ö.260/873)'nin vefatıyla durum yeni bir boyut kazanmıştır. Onun, ardında bir halef bırakmadan vefat etmesi, onun gizli bir oğlu olup gaybete gittiği iddialarını gündeme

82 İbn Babaveyh, *Kemalü'd-dîn*, c. I, ss. 256-332, c. II, ss. 333-385.

83 Bkz. İbn Babaveyh, *Risaletü'l-İtikadâtü'l-İmamiyye*, ss. 69-70.

84 Geniş bilgi için bkz. Avni İlhan, *Mehdîlik*, ss. 50-52; Daftary, *İsmailîler*, s.158; Mustafa Öz, "İsmailiyye", *DİA*, c. XXIII, s. 208.

getirmiştir. Söz konusu fikri ileri süren İmamiyye Şiası, daha sonra da, gaybete giden on ikinci imamlarının Mehdî olarak geri döneceğini söylemiştir. Bu iddiaları zamanla bir inanç esası haline getirilerek İmamiyye Şiasının itikadî konularından biri olan imamet inancının değişmez bir parçası olmuştur.

Özet

Bu makaledeki esas amacımız, “mehdî” inancının teşekkül sürecini ortaya koymaktır. Kurtarıcı Mehdî beklentisi, ezilen kitlelerin kurtuluş ideallerini yaşattıkları bir ümit unsurudur. Müslümanlar arasında yaşanan birtakım olumsuzluklar, bu tür iddiaların İslâm dünyasında da gündeme gelmesine sebep olmuştur. Hicrî üçüncü asrın sonlarına gelindeğinde ise, bu düşüncenin tüm Müslüman kitleler arasında yayıldığı görülmektedir. Ancak konuyu bir inanç esası haline getirenler Şii’ler olmuştur. İmamiyye Şiası, gaybete gittiğini ileri sürdükleri on ikinci imamlarının, kıyamete yakın dönecek Mehdî olduğunu iddia etmiş, ardından da bir inanç olarak benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehdi, Şii, gaybet, İmamiyye.

Bibliyografya

- Bağdadî, Abdülkadir Tahir b. Muhammed (ö.429/1038), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara 1991.
- Bakhsh, S.Khuda, *Politics in Islam*, Sh. Muhammad Ashraf, Lahore 1954.
- Baybal, Sami, *İbrahimî Dinlerde Mesih’in Dönüşü*, Konya 2002.
- Cabiri, Muhammed Abid, *İslâm’da Siyasal Akıl*, çev.: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
- Daftary, Ferhad, *İsmaililer; Tarih ve Kuram*, çev.: Ercüment Özkaya, Ankara 2001.
- Dorraj, Manochehr *from Zarathustra to Khomeini*, London 1990.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî (ö.275/888), *Sünen-i Ebu Davud*, Beyrut 1409/1988.
- Ertürk, Mustafa, *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Sahih-i Buhari’deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Eş’ari, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail el-Basri (ö.324/935), *Makalatü’l-İslamiyyin va’htilafu’l-Musallin*, tahk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine”, *AÜİFD.*, c. XXV.
- , “İsnâşeriyye,” *DİA*, c. XXIII.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- Hasan b. Sabit el-Ensarî (ö.54/674), *Divân*, şerh: Yusuf İyd, Beyrut 1412/1992.
- Hatib el-Bağdadî, Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali (ö.463/1071), *Tarihu Bağdad ev Medinetü’s-Selam*, Dâru’l-Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hatiboğlu, Mehmet, *Hz. Peygamber’in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar –Siyasi İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Basılmamış Docentlik Tezi, Ankara.
- Hodgson, Marshall G.S., *İslâm’ın Serüveni*, İstanbul 1993.
- İbn Abd Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî (ö.328/939), *Kitabu İkdü’l-Ferid*, I-VII, şerh, İbrahim el-Ebyarî, Daru’l-Kütübu’l-Arabî, Beyrut, ts.
- İbn Babaveyh el-Kummi (Şeyh Sadûk), Ebu Cafer Muhammed b. Ali (ö.381/991), *Kemalü’l-Din*

- ve *Temamü'n-Ni'me*, Daru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Kum 1395/1975.
- Risaletü'l-İ'tikadâti'l-İmamiyye*, Türkçe çev.: E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerim eş-Şeybani (ö.630/1232), *el-Kamil fi't-Tarih*, İstanbul 1985.
- İbn Kesir, İmadüddin Ebi'l-Feda İsmail b. Amr b. Kesir el-Kureyşî ed-Dımeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih*, çev.: Mehmet Keskin, İstanbul 1995.
- İbn Kuteybe ed-Dineveri, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *Uyunu'l-Ahbar*, tahk.: Yusuf Ali Tavi, Beyrut 1986.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö.275/888), *Sünenü İbn Mace*, Beyrut, ts.
- İbn Manzur, Ebu Fudayl Cemaleddin b. Manzur b. Muhammed b. Mükerrerem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990.
- İsfahanî, Ebu'l-Ferec Ali b. El-Hüseyn (ö.356/966), *Kitâbu'l-Eğani*, tahk.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme, 1992.
- , *Mekatilü't-Talibiyyin*, tahk.: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, ts.
- İsferayani, Ebu Muzaffer (ö.471/1078), *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu Fırkatü'n-Naciyeti ani'l-Fıraku'l-Halikin*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1403/1983.
- İlhan, Avni, *Mehdilik*, İstanbul 1993.
- Kadî Abdulcebbar, Kadî'l-Kudat Abdulcebbar b. Ahmed (ö.415/1020), *el-Muğni*, tahk.: Tefvik et-Tavi ve Said Zayid, ts.
- , *Tesbitü Delâilü'n-Nübuve*, Beyrut 1966.
- Kohlberg, Etan, "Some Shi'i Views of the Antediluvian World" *Studia Islamica*, LII, Paris 1980.
- Korkmaz, Siddık, *Tarihi Süreç İçerisinde Sebeiyeye*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003.
- Kuleynî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ya'kub er-Razi (ö.329/941), *el-Kâfi fi İlmi'd-Din*, Farsça tercüme ve şerhi ile birlikte, Seyyid Cevad Mustafa, Tahran, ts.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Babeveyh (Baba Saduk) (ö.329/941), *el-İmame ve't-Tabsıra mine'l-Hayre*, Kum 1985.
- Kutlu, Sönmez, İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu, *İslâmiyât*, Ankara, Ekim-Aralık 2001, c. 4, sayı: 4.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir (ö.387/997), *el-Bed ve't-Tarih*, Beyrut 1899.
- Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev.: Nabi Avcı, İstanbul 1991.
- Mensching, Gustav, *Dini Sosyoloji*, çev.: Mehmet Aydın, Konya 1994.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Hudhalî el-Bağdadî (ö.346/957-958), *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, tahk.: M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrut 1408/1988.
- Naşi el-Ekber, Abdullah b. Muhammed (ö.293/906), *Mesâilü'l-İmame*, Beyrut 1971.
- Nevbahfî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (ö.310/922), *Fıraku's-Şia*, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931.
- Nuaym b. Hammâd, Ebu Abdillâh Nuaym b. Hammâd el-Mervezî (ö.229/844), *Kitabu'l-Fiten*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.
- Nu'manî, İbn Ebi Zeyneb Muhammed b. İbrahim (ö.360/971), *Kitabu'l-Gaybe*, tahk.: Aliekber el-Ğufari, Tahran 1397.
- Onat, Hasan, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri*, Ankara 1993.
- Öz, Mustafa, "Gâliyye," *DİA*, c. XIII.
- , "İsmailiyye," *DİA*, c. XXIII.
- Sachedina, Abdülaziz Abdusselam, *Islamic Messianism: The Idea of Mahdi in Twelver Shi'ism*, Albany: State University of New York, 1981.
- Sa'd Muhammed Hasan, *el-Mehdîyyetü fi'l-İslâm Munzû Akdemi'l-Usûr Hatte'l-Yevm*, Mısır 1953.
- Sarıkcıoğlu, Prof. Dr. Ekrem Sarıkcıoğlu, "Mecusî Dininde Mehdi İnancı", *Atatürk Üniversitesi*

- İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, sayı: 7.
- Seffar el-Kumî, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan b.Feruh (ö.290/902), *Besairu'd-Derecati'l-Kübra*, tash.: Mirza Muhsin, Tahran 1374.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriğe Kûfe*, Ankara 2001.
- Şeyh Müfid, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. En-Numani el-Ukberi el-Bağdadi (ö.413/1022), *Evailü'l-Makalât fi Mezahibi'l-Muhtârât*, ed. F. Ez-Zencanî, Tebriz 1371.
- Taberanî, Süleyman b. Abdurrahman et-Tâberânî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk.: Hamdi Abdülmecid, Matbaatü'l-Vataniyyetü'l-Arabî, ts.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Mearîf, Kahire, ts.
- Thomson, William, "İslâm ve Mezhepler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev.: Adil Özdemir, İzmir 1983, sayı: 1,.
- Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan (ö.460/1067), *Kitabu'l-Gaybe*, tahk.: İbadullah Tahrani ve Ali Ahmet Nasîh, Kum 1417.
- Ümit, Mehmet *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Yönem, Ahmed, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- Van Vloten, Gerlof, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev.: M. Said Hatipoğlu, Ankara 1986.
- Watt, Montgomery, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev.: Turan Koç, İstanbul 1997.
- , *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev.: Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul 2001.
- Vaziri, Mustafa, *The Emergence of Islam: Prophecy, Imamate, and Messianism in Perspective*, NewYork 1992.
- Yakubi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Veheb (ö.292/905), *Tarihu Yakubî*, Dâru Sadır, Beyrut 1992/1412.
- Yavuz, Y. Şevki, "İmamiyye'nin Usûlü'd-Dine İlişkin Görüşleri," *Şîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- Yönem, Ahmet, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.
- Zaman, Muhammad Qasim, "The Nature of Muhammed al-Nafs al-zakiyya's Mahdiship: A Study of Some Reports in Isbahani Maqatil", *Hamdard Islamicus*, Pakistan, 1990, c. XII, No:1.